

О. М. Зборовська,
д.е.н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8221-9935>
О. С. Луговий,
аспірант, Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-9990-6218>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.13.77

РОЗРОБКА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Zborovska,
PhD in Economics, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, National University in Zaporizhzhia
O. Luhovi, i,
Postgraduate student of the Zaporizhzhia National University

DEVELOPMENT OF CONCEPTUAL BASES OF RISK MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Дослідження еволюції управлінських парадигм та еволюції теорії управління ризиком дозволило: установити взаємозв'язок зволюції парадигм управління та генези теорії управління ризиками; обґрунтувати доцільність розгляду ризику одночасно у економічному, математичному та соціальному аспектах, що дозволило, у свою чергу, визначити основні особливості ризику як специфічного об'єкта управління; виявити чотири групи взаємопов'язаних завдань управління ризиками, до яких належать визначення та оцінка ризиків, класифікація ризиків, процес управління ризиками та організація управління ризиками; обґрунтувати необхідність розробки нової парадигми та концептуальних засад управління ризиком.

Проведений аналіз і систематизація існуючих підходів до управління ризиками в розрізі пов'язаних чотирьох завдань показали, і що в даний час відсутнє повноцінне теоретичне обґрунтування, а також системно впорядкована і цілісна методологія управління ризиками. Проведення авторами дослідження дозволяють констатувати, що досі не впроцьований єдиний понятійний апарат ризик-менеджменту і відсутній загальноприйнятий критерій ефективності управління ризиками.

У той же час досвід і практика управління ризиками в передових вітчизняних та зарубіжних компаніях вказує на те, що навіть епізодичне та фрагментарне управління ризиками дозволяє підвищувати ефективність функціонування промислових підприємств, створювати та посилювати їх конкурентні переваги.

Аналіз існуючої теорії та практики ризик-менеджменту дозволив сформулювати необхідну перспективну парадигму управління ризиками, що дозволяє реалізовувати Enterprise-Wide Risk Management (ризик-менеджмент у рамках всього підприємства), домагатися реалізації розробленої стратегії та впливати на вартість підприємства.

Виходячи зі сформованих вимог, в авторському трактуванні під ризиками промислових підприємств розуміється подія або дія, група подій або дій, які безпосередньо чи опосередковано зачіпають функціонування та розвиток промислових підприємств і настання яких пов'язане з відхиленнями в реалізації розробленої стратегії та з відхиленнями фінансових показників від прогнозованих, очікуваних або планованих.

The study of the evolution of management paradigms and the evolution of risk management theory made it possible to: establish the relationship between the evolution of management paradigms and the genesis of risk management theory; justify the expediency of considering risk simultaneously in economic, mathematical and social aspects, which allowed, in turn, to determine the main features of risk as a specific object of management; identify four groups of interrelated risk management tasks, which include risk identification and assessment, risk classification, risk management process, and risk management organization; justify the need to develop a new paradigm and conceptual foundations of risk management.

The conducted analysis and systematization of existing approaches to risk management in terms of four related tasks showed that there is currently no full-fledged theoretical justification, as well as a systematically ordered and integrated risk management methodology. Conducting the research by the authors allows us to state that a single conceptual apparatus of risk management has not yet been implemented and there is no generally accepted criterion for the effectiveness of risk management.

At the same time, the experience and practice of risk management in advanced domestic and foreign companies indicates that even episodic and fragmented risk management can increase the efficiency of the functioning of industrial enterprises, create and strengthen their competitive advantages.

The analysis of the existing theory and practice of risk management made it possible to formulate the necessary perspective paradigm of risk management, which allows implementing Enterprise-Wide Risk Management (risk management within the framework of the entire enterprise), achieving the implementation of the developed strategy and influencing the cost of the enterprise.

Based on the established requirements, in the author's interpretation, the risks of industrial enterprises mean an event or action, a group of events or actions that directly or indirectly affect the functioning and development of industrial enterprises and the occurrence of which is associated with deviations in the implementation of the developed strategy and deviations of financial indicators from predicted, expected or planned.

Ключові слова: концептуальні основи, промислові підприємства, управління ризиками, управлінська парадигма.

Key words: conceptual foundations, industrial enterprises, risk management, management paradigm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процеси глобалізації, зростаюча глобальна конкуренція та серйозні політичні зміни, збільшення свободи торгівлі та інвестицій у регіональному та світовому масштабах, зростання терористичної активності та техногенних катастроф, ослаблення державного регулювання в основних галузях економіки України, високий ступінь зносу машин, обладнання та транспортних засобів, тотальна інформатизація та технології, що швидко розвиваються, організаційні зміни та реструктуризація промислових підприємств в результаті злиття і поглинань, реінжинірингу та диверсифікації призводять до зростання ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища українських промислових підприємств різних галузей та форм власності.

Необхідність переходу до інноваційного типу економіки в Україні зумовлюють об'єктивну потребу у формуванні в Україні ринку послуг з управління ризиками та у створенні розвиненої інфраструктури ризик-менеджменту, що дозволяють знижувати рівень ризикованості атмосфери бізнесу.

Зазначені обставини зумовили те, що останніми роками зріс інтерес до питань управління ризиками з боку вчених та менеджменту. Спроби менеджменту успішних українських промислових підприємств розробити механізми та інструменти управління ризиками не забезпечили здійснення ефективного, комплексного та системного управління ризиками насамперед через відсутність повноцінної методології управління ризиками, що враховує специфіку функціонування та розвитку промислових підприємств і виробничих систем (ПС). З іншого боку, вивчення зарубіжного досвіду управління ризиками показало, що розроблені інструменти та технології управління не можуть бути повністю і однозначно використані вітчизняними підприємствами та не призведуть до очікуваних результатів, оскільки орієнтовані на інші, що істотно відрізняються від українських, умови господарювання.

Отже, створення повноцінної теоретико-методологічної основи управління ризиками та розробка методології управління ризиками ПС є об'єктивно актуальними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В даний час вітчизняна і зарубіжна теорія і практика мають певні підходи і методи управління, що використовуються при вирішенні основних завдань управління ризиками підприємств.

Значний внесок у розвиток теорії управління ризиками та ризик-менеджменту внесли Томас Л. Бартон, П. Бернстайн, Н. Луман, М. Маккартні, Ф. Найт, Пол Л. Уокер, С. Х'юс, Дж. Дж. Хемптон, Вільям Г. Шенкір та ін.

Теоретичні основи функціонування та розвитку виробничих систем були сформовані і дослідження вітчизняними і зарубіжними вченими Річардом Б. Чейзом, Ніколасом Дж. Еквілайном, Робертом Ф. Якобсоном та ін.

Однак, незважаючи на явний інтерес і значну кількість наукових праць, опублікованих в останні роки і присвячених проблемам управління ризиками, низка принципово важливих теоретичних, методологічних і методичних питань управління ризиками не вирішена повною мірою, і лише деякі з робіт зачіпають проблеми управління ризиками промислових підприємств.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є розробка теоретичних положень та складових методології управління ризиками промислових підприємств, а також організаційно-економічних методів її практичної реалізації на промислових підприємствах на основі створення системи, що забезпечує стійкий розвиток та ефективне функціонування підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За останні десятиліття як у світовій економіці, так і в економіці України відбулися кардинальні зміни [1]. Триваючі процеси глобалізації, значні структурні зрушення і серйозні політичні зміни, зростання терористичної активності і техногенних катастроф, бурхливий розвиток високих технологій і обмеженість ресурсів забезпечення прийнятного рівня національної безпеки України. На рівні держави сталий розвиток і стратегічна стабільність забезпечується відповідним розвитком і стратегічною стабільністю промислових підприємств, які, у свою чергу, забезпечуються ефективним функціонуванням підприємств на ринку товарів, праці та капіталу [2].

Діяльність українських промислових підприємств пов'язана з підвищеним ризиком, пов'язаним не тільки зі станом зовнішнього середнього функціонування, але і з низкою інших факторів, до яких, в першу чергу, слід віднести [3]:

- нераціональне співвідношення зовнішніх позик та прямих інвестицій;

- висока питома вага застарілих та зношених виробничих фондів. Ступінь зносу машин та обладнання в середньому становить 60—65%, транспортних засобів 55—60%, а питома вага повністю зношених машин та обладнання — 30—40%, транспортних засобів — 20—25%;

- висока питома вага працівників (в середньому більше 50%), вік яких перевищує 45—50 років, і

відсутність кадрового резерву при порівняно невисокому рівні заробітної плати.

У той же час багато промислових підприємств вийшли з кризової ситуації, пов'язаної з повномасштабним вторгненням росії на територію України, стабільно функціонують і мають достатні фінансові можливості для управління ризиками, а менеджмент підприємств розуміє необхідність управління ризиками в справах розвитку підприємств і підтримування їх конкурентоспроможності.

Розвиток та перетворення підприємств нерозривно пов'язане з розвитком наукової економічної думки та зволюцією концепцій управління підприємством. Дослідження еволюції управлінських парадигм та еволюції теорії управління ризиком дозволило:

- установити взаємозв'язок зволюції парадигм управління та генези теорії управління ризиками;

- обґрунтувати доцільність розгляду ризику одночасно у економічному, математичному та соціальному аспектах, що дозволило, у свою чергу, визначити основні особливості ризику як специфічного об'єкта управління;

- виявити чотири групи взаємопов'язаних завдань управління ризиками, до яких належать визначення та оцінка ризиків, класифікація ризиків, процес управління ризиками та організація управління ризиками;

- обґрунтувати необхідність розробки нової парадигми та концептуальних засад управління ризиком.

Проведений аналіз і систематизація існуючих підходів до управління ризиками в розрізі пов'язаних чотирьох завдань показали, і що в даний час відсутнє повноцінне теоретичне обґрунтування, а також системно впорядкована і цілісна методологія управління ризиками. Проведення авторами дослідження дозволяють констатувати, що досі не впроваджений єдиний понятійний апарат ризик-менеджменту і відсутній загальноприйнятий критерій ефективності управління ризиками.

У той же час досвід і практика управління ризиками в передових вітчизняних та зарубіжних компаніях вказує на те, що навіть епізодичне та фрагментарне управління ризиками дозволяє підвищувати ефективність функціонування промислових підприємств, створювати та посилювати їх конкурентні переваги.

Аналіз існуючої теорії та практики ризик-менеджменту дозволив сформулювати необхідну перспективну парадигму управління ризиками, що дозволяє реалізовувати Enterprise-Wide Risk Management (ризик-менеджмент у рамках всього підприємства), домагатися реалізації розробленої стратегії та впливати на вартість підприємства. Порівняльна характеристика існуючої та необхідної парадигми управління ризиком наведено у табл. 1.

Оцінка ситуації, що склалася, і в'явлені недоліки наочно свідчать про те, що рівень теоретичного осмислення та методологічного обґрунтування проблеми управління ризиками промислових підприємств не повною мірою відповідає сучасним вимогам і практичним запитам суб'єктів економіки.

Розробці методології управління ризиками промислових підприємств має передувати теоретичне обґрунтування, яке включає в себе виявлення причинно-наслідкових зв'язків між закономірностями розвитку зов-

нішнього середовища, виробничою системою та процесами управління ризиками, структурування управлінської методології та формування понятійного апарату, а також формування системи методології. Тільки в цьому випадку може бути забезпечена головна умова досягнення кінцевих результатів управління ризиками — адекватність його цілепокладання.

Основні принципи розробки теоретико-методологічних основ управління ризиками промислових підприємств полягають у тому, що основи:

— мають адекватно відповідати загальній сучасній концепції управління, орієнтованої на вартісний підхід до управління,

— повинні однаково відображати загальноекономічний, управлінський та організаційний аспекти і структурно складатися з базових теоретичних установок, базових механізмів та базових оцінок ефективності,

— є необхідною умовою розробки концептуальних основ та реалізації нової парадигми управління ризиками промислових підприємств.

Виходячи зі сформованих вимог, в авторському трактуванні під ризиками промислових підприємств розуміється подія або дія, група подій або дій, які безпосередньо чи опосередковано зачіпають функціонування та розвиток промислових підприємств і настання яких пов'язане з відхиленнями в реалізації розробленої стратегії та з відхиленнями фінансових показників від прогнозованих, очікуваних або планованих.

ВИСНОВКИ

Найважливішою складовою даного дослідження є розробка концептуальних основ управління ризиками промислових підприємств. Пропоновані концептуальні основи базуються на тому, що управління ризиками промислових підприємств розглядається як органічне об'єднання і взаємозв'язок двох складових процесу управління ризиками, тобто технології управління та організації управління ризиками. Виходячи з цього, під управлінням ризиками промислових підприємств розуміється процес систематичного і безперервного виявлення, аналізу та моніторингу ризиків, розробки та реалізації комплексного гармонізованого впливу на ризики промислових підприємств, що зачіпає персонал, технологію, бізнес та забезпечує стійкий розвиток та ефективне функціонування промислових підприємств.

На думку авторів, під ризик-менеджментом слід мати на увазі організацію управління ризиками промислових підприємств, що дозволяє впорядкувати процес управління і з'єднати в єдине ціле його елементи, що призводить, тим самим, в струнку систему процесу управління і забезпечує найбільш ефективне здійснення управління ризиками промислових підприємств.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика парадигм управління ризиком

Основні Принципи управління	Існуюча парадигма	Необхідна парадигма
Системність	<i>Фрагментований ризик-менеджмент.</i> Суб'єкт управління - окремі самостійні структурні підрозділи підприємств. Об'єкт управління - окремі ризики у відповідності з функціональними підрозділами	<i>Інтегрований ризик-менеджмент, ризик-менеджмент підприємства.</i> Суб'єкт управління - керуюча підсистема. Управління ризиками повинно координуватися найвищим керівництвом та здійснюватися фахівцями та менеджерами в рамках функціональних обов'язків Об'єкт управління система приватних та інгібальних ризиків
Безперервність	<i>Зпізодичне управління.</i> Управління ризиками здійснюється при необхідності, коли менеджери вважають це необхідним	<i>Безперервне управління.</i> Управління ризиками повинно бути безперервним і здійснюватися на всіх рівнях управління, має бути об'єктивним і не залежати від бажань менеджерів
Комплексність	<i>Обмежений ризик-менеджмент.</i> Управління ризиками зачіпає окремі ризики, насамперед страхові, інвестиційні та окремі фінансові ризики	<i>Розширений, комплексний ризик-менеджмент.</i> Оцінка та управління системою зовнішніх і внутрішніх ризиків з урахуванням виявлених взаємозв'язків, взаємозалежностей часткових та інтегрованих ризиків, синергізму ризиків
Цілеспрямованість	<i>Нецілеспрямоване (частково цілеспрямоване) управління.</i> Управління ризиками здійснюється без встановлення чітко поставлених цілей, стратегія ризик-менеджменту відсутня	<i>Цілеспрямоване управління.</i> Чітке визначення цілей управління ризиками, взаємопов'язане з визначенням цілепокладання підприємства Стратегія управління ризиками має стати складовою стратегії підприємства

Література:

1. Глушко, А. Д., Пантась, В. В., Бабенко, С. Р. (2022). Інформаційна політика в системі забезпечення фінансової безпеки держави. Ефективна економіка, No 2, URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.2.95> (дата звернення: 02.06.2024).

2. Мних М.В. Страхування політичних ризиків як фактор економічної стабільності. URL: <http://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/135221> (дата звернення: 28.05.2024).

3. Рогач С. М., Гуцул Т. А., Ткачук В. А. Економіка і підприємництво, менеджмент: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр НУБіП України. 2015. 726 с.

References:

1. Hlushko, A., Pantas, V. and Babenko, S. (2022), "Information policy in the system of financial security of the state", *Efektivna ekonomika*, vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.2.95>

2. Mnych, M.V. (2023), "Insurance of political risks as a factor of economic stability", *The official site of Journals indexcopernicus*, available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/135221> (Accessed 28 May 2023).

3. Rogach, S. M., Hutsul, T. A. and Tkachuk, V. A. (2015), *Ekonomika i pidpryyemnytstvo, menedzhment [Economics and entrepreneurship, management]*, NUBiP, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2024 р.